

Tıvaca Bir Destan: Haan-Tögüldür ve Yarış

Salih Mehmet Arçın*

Giriş

Tıvalıların dilleri, kültürleri, edebiyatları ve tarihleri hakkında bir karara varabilmek için Tıvalıların *maadırlıg tool* dedikleri kahramanlık destanları önemli bir başvuru kaynağıdır.

Bu çalışmada Tıva kahramanlık destanlarının en önemli temalarından biri olan yarış temasını Haan-Tögüldür¹ destanından hareketle irdelleyeceğiz. Haan-Tögüldür destanı Tıva Türklerinin tarihini, inançlarını, kültürünü ve dilini yansıtan önemli bir eserdir.

Haan-Tögüldür destanının metni, *Dalay-Baybıñ Haan-Baazañaynıñ Maadırlıg Tooldarı* isimli eserde yer almaktadır. Bu eser, "Tıvanıñ Dıl, Litaratura Bolgaş Töögünüñ Ertem Şinçilel İsnitudu" tarafından Kızıl'da 1994 yılında "Aas Çogaalınıñ Turaskaaldarı" serisinin üçüncü cildi olarak yayımlanmıştır.

Bu destanda Haan-Tögüldür'ün başından geçen olaylar anlatılmaktadır. Haan-Tögüldür'ün özellikleri, yaşadığı yer ve ailesi tanıtıldıktan sonra kahramanın Han'ın kızı için düzenlenen müsabakalara katılmak için yola düşmesi, Han'ın kızı uğruna bir takım mücadelelere girmesi, bu uğurda rakipleriyle girdiği mücadelelerden (at yarışı, güreş) alınının hakkıyla çıkması ve en sonunda Demir-Kurlug Han'ın Toylu-Buduk güzeller güzeli kızıyla evlenmesi anlatılır.

Tıva Kahramanlık Destanlarının Kısaca Poetikası

Tıva destan araştırmacılarından Grebnev,² Tuva kahramanlık destanlarını konu ve kompozisyon özellikleri bakımından üç gruba ayırmaktadır:

* Salih Mehmet Arçın

Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksek Okulu, Türkçe Öğretimi Bölümü, Türk Dili Okutmanı, Bişkek.

saliharcin@gmail.com

¹ Salih Mehmet Arçın, *Tıvaca Bir Destan: Haan-Tögüldür (Giriş-Metin-Aktarma-Dizin)*, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Dili Bilim Dalı Basılmamış yüksek lisans tezi, İstanbul 2009.

² L. V. Grebnev, *Tuvinskiy Geroičeskiy Epos*, Kızıl 1960.

1. Bahadırların sadece eş bulmak ya da aramak için sefere çıkışlarını ve mücadelelerini anlatan destanlar.
2. Bahadırların gelin ya da eş aramakla beraber hanlara karşı yürüttükleri mücadeleleri anlatan destanlar.
3. Bahadırların sadece hanlara ve yabancı istilacılara karşı yürüttükleri ve kazandıkları mücadeleleri anlatan destanlar.

Grebnev’den sonra gelen araştırmacılar bu tasnifi daha da genişletmişlerdir. Bu araştırmacılardan S. M. Baysklan³ yapmış olduğu tasnifte konu ve kompozisyonu genişletmiştir. Baysklan’ın yazdıkları, Tıva Türklerinin kahramanlık destanlarının konu ve kompozisyon özelliklerini(tiplerini) ortaya koymak bakımından son derece önemlidir.⁴

Baysklan, Tıva kahramanlık destanlarını konu ve kompozisyon özellikleri bakımından üç yapıda incelemektedir:

1. Üç kuşağın hikâyesinin anlatıldığı destanlar. “Dede-baba-torun” şeklinde üç kuşağın hikâyesi anlatılır.⁵
2. “İki kuşak-iki ayrı olay”ın anlatılmasıyla oluşturulmuş destanlar. Bu tip destanlarda daha çok ikinci kuşağın, yani, oğlun hayatı ve kahramanlıkları üzerinde durulmaktadır.⁶
3. Sadece bir kuşağın kahramanlıklarının anlatıldığı destanlar. Baysklan, bu tür destanlarda kahramanların dede ya da babalarından hiç söz edilmediğinden ediliyorsa da birkaç kelimeyi geçmediğinden bahsetmektedir.⁷

Baysklan’ın sınıflandırmasında üçüncü tip destanlar içerisinde değerlendirilen bir kahramanın maceralarını konu alan destanların anlatım yapısı bir ya da iki bölümden oluşabilmektedir:

Bu iki bölümden biri, kahramanın gelin arama mücadelesini anlatmaktadır. (Bu durum Grebnev’in sınıflandırmasındaki ilk gruba girmektedir.) Gelin ya da kız almak için verilen mücadeleler de genelde şunlardır: 1. Kahraman, istediği kızı rakipleriyle girdiği mücadeleden (ok atma, at yarışı, güreş) galip çıkarak almaya hak kazanır, 2. Kahraman, rakiplerle mücadele etmez; fakat müstakbel kayınbabanın üç zor şartını yerine getirerek kızı almaya hak kazanır,

³ S. M. Baysklan, *Poetika Tuvinskogo Geroiçeşkogo Eposa*, Kızıl 1987.

⁴ Mehmet Aça, Metin Ergun, *Tıva Kahramanlık Destanları I*, Akçağ Yayınları, Ankara 2004, s. 34.

⁵ *age.*, s. 35.

⁶ *age.*, s. 35.

⁷ *age.*, s. 36.

3. Kahraman, hem rakiplerini yenerek hem de kızın babasının buyurduğu yerine getirilmesi zor işleri yerine getirerek kızla evlenmeye hak kazanır.⁸

Haan-Tögüldür Destanı'nın İncelenmesi

Haan-Tögüldür destanı tek bir kahraman etrafında kurgulanan bir destandır. Grebnev'in tasnifine göre “Bahadırların sadece eş bulmak ya da aramak için sefere çıkışlarını ve mücadelelerini anlatan destanlar”a örnek olarak verilebilir; Baysklan'ın sınıflandırmasında ise üçüncü tip destanlar içerisine dâhil edilmesi uygun olur.

Çalışmamızda kahramanın babası ya da soyu hakkında yeterli sayıda bilgi tespit edilememiştir. Sadece giriş kısmında kahramanın yaşadığı yerle ilgili bilgi verilirken babasının babasından bahsedilmektedir:

– *Çee, duñmam, adanıñ adazınıñ dujundan beer*

Dagın kelgen Arın-Şever ovaavısgı dagılı,

“– Haydi kardeşim, babamın babasının zamanından beri

Kutsal sayılan Arın-Şever ovamızı kutsayalım.”

Bu ifadeden başka metin içinde herhangi bir kayda rastlanılmamaktadır. Bu nedenle konu ve kompozisyon açısından destan metni Baysklan'ın bahsettiği gibi bir kahramanın mücadelesini dile getiren metinler içinde ele alınmalıdır. Yine Baysklan'ın belirttiği gibi bu tip destanlarda kahramanın babası veya soyu hakkında verilen bilgiler bir ya da birkaç cümleyi geçmez. Bizim çalışmamızda da kahramanın babasıyla ilgili verilen bilgiler babadan çok kahramanı tanıtacak özellikleri kapsamaktadır. Bundan başka kahramanın ailesinden sadece kız kardeşi Anğır-Çeçen'le ilgili bilgiler verilmiştir. Kız kardeşinin on üç yaşında olduğu ve ağabeyi tarafından çok değerli sayıldığı, özellikle destan metni içinde sık sık vurgulanmaktadır.

Haan-Tögüldür Destanı'nda Yarış

Kahramanın Yola Çıkışı

Han'ın kızı uğruna düzenlenen yarışmalara katılmak için yola çıkan Haan-Tögüldür, Han'ın topraklarına ulaşmadan önce birtakım engellerle karşılaşır. Bu engeller şunlardır: Yol boyunca Haan-Tögüldür, “Demir Kurlug Han'ın yol devriyesi yüz sekiz köşeli polat erkek deveyle savaşmış ve yine Han'ın adamı olan Koşkulday-Mergen'le gürüşmüştür. Bu mücadelelerden Haan-Tögüldür, marifeti ve gücüyle kurtulmasını bilmiştir.

⁸ *age.*, s. 36.

Yarış Öncesi Hazırlıklar

Haan-Tögüldür’ün yarışmalar için Demir-Kurlug Han’ın topraklarına gelmesiyle birlikte olay örgüsü gelişmeye başlar. Bir genç, Haan-Tögüldür’ün yanına gelip ona müsabakalarla ilgili birtakım bilgiler verir:

- *Çaňgis bodunga üş çüs aldan mögeni* – Sadece ona, üç yüz altmış güreşçiyi
Salıp, mogadıp-şiladıp algaş, Salıp, yorulmasını sağlayıp
Adak soonda bodum tutçup köreyn dep olur, “En sonunda kendim güreşeyim diyerek
akım deen. oturuyor, ağabeyciğim.” demiş.
– *Çaa, kiji çugaalajıp tanjar,* – Tamam, kişi konuşarak
Mal kiştejip tanjar çüve bolgay. Hayvan kişneşerek tanışır.
Adıñ-şolañ kım dep kiji boor sen, duñmam? Adın lakabın nasıl çağrılır, kardeşim? deyip
– *dep* Oturuyormuş Haan-Tögüldür.
Organ Haan-Tögüldür çüveñ irgin. – Bu haan tebaası
– *Bo haan albatızı* Bokuştay-Höö denen kişiyim, ağabeycim diye
Bokuştay –Höö dep kiji men, akım – dep Oturan oğulmuş.
Olurgan ool çüveñ irgin.

Bu kişi Han’ın tebaasından Bakıştay-Höö adından bir gençtir. Bu genç bir menfaat beklemeden Haan-Tögüldür’e yardım etmektedir. Haan-Tögüldür’e yaptığı iyiliklerin karşılığını destanın sonunda Haan-Tögüldür’ün kız kardeşi Anğır-Çeçen’le evlenerek alır.

Haan-Tögüldür, Bakıştay-Höö ile sohbet ederken iki haberci gelip at yarışının yarın başlayacağı haberini duyururlar. Haan-Tögüldür’e yarış için “Atımı, binicini hazırla!” derler. Haan-Tögüldür, yarışta atına kendisi binmek istemektedir; fakat “Atıma kendim binsem sihir yaptığımı düşünürler; atım kendi başına yarışa başıboş at koştı.” deyip galip ilan edilmeyeceğini dile getirmektedir. Bu yüzden Han’dan yarışta atına kendisi yerine binebilecek bir kişi lütfeder. Han’ın önerdiği biniciler Haan-Tögüldür’ün hoşuna gitmez. Haan-Tögüldür’ün atı Kañ-Hüreñ’e at yarışında binecek biniciyi bulmak için arayış dönemi başlar. Bu sürede Han’ın kızı Toylu-Buduk güzeller güzeli, yardımcısını at yarışında Haan-Tögüldür’ün atına binmesi için ikna eder ve yardımcı kız da bu teklifi kabul eder.

Haan-Tögüldür aldığı haber üzerine Toylu-Buduk’a bir not yazıp yardımcısının yarın için hazırlanması gerektiğini ifade eder. Bu yazıyı alan Toylu-Buduk sabaha kadar yarışta Haan-Tögüldür’ün atına binecek olan yardımcısının yemesi için börek-çörek, yemiş-meyve hazırlar. Hazırlıkları bittikten sonra binici kıza sıkı sıkıya tembih eder: “Kızım, dikkatli ol!

Yolda seni türlü türlü hilelerle kandırmak isteyecekler, sana yiyecekler, içecekler ikram edecekler. Sakın! Onların ikramlarına kanma! Ben, Toylu-Buduk’un yiyeceklerini yiyorum de! Sizin yiyeceklerinizi yiyecek halim yok de!” diye kızını dikkatlice uyarır.

At Yarışının Başlaması

Evet, günün erken vakitlerinde her taraftan bir fisiltı yükseliyormuş: “Haan-Tögüldür, at yarışı başlıyor, atını getir...” bu sesleri duyan Haan-Tögüldür, Kañ-Hüreñ’i alıp yarışta kendisi yerine yarışacak kıza atını teslim eder. Kız, at yarışının olacağı yere geldiği zaman Demir-Oğul, Han’ın Bora-Kalçan koçlarını her yarışçıya erzak olarak dağıtıyormuş. Kız da “Herkes bu koçlardan verdiniz, yarışta yarışmacılar bu koçları kendilerine erzak yapacaklar. Ben ise erzaksız ne yaparım.” der. Koçları dağıtan kişi, kızdan gelen bu serzeniş üzerine “Kardeşim üzülme! Sana da Han’ın yüz on bin ineğinin arasından kovduğu vahşi kara bir öküzü var. Bu öküzü de sana erzak olarak veririm. Çünkü yarışta mesafeler çok uzak. Yedi aylık uzaklıktaki yerden yarışmaya başlayacaksınız. Bu yarışlarda her türlü zorluklarla karşılaşacaksınız.

Bir ay on beş honukta çorup kelgen

Ulus çüveñ irgin.

– *Çee, çigir-çimisten, boova-boorzaktan*

Çives sen be, dañgına? – dep

Belder-Ala a’ttı mungan

Şivişkin çugaalan turgan çüveñ irgin.

– *Silerniñ kara-bora çigir-çimis,*

Boova-boorzaañar hamaançok,

Toylu-Buduk dañgımanıñ

Çigir-çimis, boova-boorzaan çin

Tötpeyn çor men, eşter! – dep

Çoraan urug çüveñ irgin.

Bir ay on beş gün boyunca ilerleyen

Uluslarmış.

– Haydi, yemiş-meyveden, börek-çörekten

Yemeyecek misin güzeller güzeli? diye

Belder-Ala ata binen

Casus söylemiş.

– Sizin kara-bora yemiş-meyvenize,

Börek-çöreğinize gerek yok,

Toylu-Buduk güzeller güzelinin

Yemiş-meyve, börek-çörek yiyip

Doydum, artık yiyemiyorum arkadaşlar!

deyip

Giden kızmış.

Sonunda yarışmacılar yola çıkmışlar. 45 gün yol almışlar. Rakipleri devamlı kızını rahatsız ediyormuş. Kıza kendi erzaklarından, kumanyalarından ikram ediyorlarmış. Bu ikram edenlerin arasında Belder-Ala atın binicisi de vardır. Kız bu ikramları geri çevirdiği gibi gereken cevabı da verir: “Benim sizin yiyeceklerinize ihtiyacım yok. Benim yiyeceklerimi Toylu-Buduk güzeller güzeli yaptı, ben bunları yiyorum, başkasını da yiyecek halim yok.”

der. Kız konuşmayı bırakıp atını dizginleyip hızlanır. Arkada kalanları toz duman içinde bırakıp uzaklaşır. Kız yarışın başlayacağı noktaya diğer yarışmacılardan çok önce gelir. Kız, Kañ-Hüreñ’i sımsıkı bağlayıp dinlenmeye başlar. Vahşi kara öküzün etini gece gündüz yer. Sonunda diğer yarışmacılar geldiklerinde vahşi kara öküzün etinden hiçbir şey kalmaz. Kız gelenlere şöyle haykırır: “Ben sizleri çok fazla bekleyemem. Çok geç geldiklerini adamlara ima ederek hızlıca yemeğimizi yiyelim, temizlenelim. Sonra da yarışa başlayalım.” Bu sırada Kañ-Hüreñ kıza seslenir: “Sen benim koşuma ayak uydurabilecek misin?” Kız da cevaben “Eğer ben, sizin koşunuzu beceremeyecek bir kişi olsaydım; nasıl Toylu-Buduk güzeller güzeline hizmet edebilirdim.” der.

Çee, a’dı-daa tanıttınmas,

Haydi, atı da tanınamayan

Kijizi-daa tanıttınmas,

Kişi de tanınamayan

Deerniñ sıldızı çerde burtulaan,

Gökteki yıldızı yerde

Çerniñ kara dovuraa deeringe tulup turgan Yerin kara tozu göğe kadar yükselmiş.

çüveñ irgin.

İki ayın altmış günü bir yere vardığında

İyi ayniñ aldan honuk çerge bar çıtkaş,

Güzeller güzeli kızımız durumu öğrenip

Dañgına urug menen körün çoruurga,

devam ettiğinde

Deer öñnüg Kök-Bora a’t-bile

Gök renkli Kök-Bora atla

Çeden-Şokar a’ttı ertip algan bolgan.

Çeden-Şokar atı geçmişmiş.

Herkes yemeğini yiyip atlarını dinlendirip iyice temizlendikten sonra yarışa başlarlar. Öyle bir yarışmış ki ne atlar tanınabiliyormuş ne de biniciler. Sanki gökteki yıldız yere inmiş; yerin kara tozu da göğe çıkmış. Yarış başlayalı iki ay geçer. Kız, gök renkli Kök-Bora atla Çeden-Şokar atın önünde ilerliyormuş; ama Belder-Ala, atın on beş gün kadar arkasındaymış. Kız bu durumdan dolayı biraz hoşnut değildir. Bunu anlayan Kañ-Hüreñ kızı cesaretlendirir: “Kutsal yelemden tutunup öne doğru yat! Sıkı tutun, dikkatli ol!” der. Ben, Belder-Ala atı geçersen Huraganday kara ovanın çukurluğunda geçerim. Orada Belder-Ala’nın sekiz bacağının dördünü kırar, onun yüzüne vurarak geçerim. Kıza da “Ben, Belder-Ala’yı geçerken sen de binicisi olan casusun yüzüne yüzü kıpkırmızı olacak şekilde vuracaksın, tamam mı? diyerek sıkı sıkıya tembihler. Kızın kendine ve atına olan güveni geri gelir. Üzerindeki ölü toprağını atar atmaz, atını kamçulamaya başlar. Kañ-Hüreñ de hedefine doğru dörtnala koşmaya başlar. Öyle hızlı koşar ki bitmez denilen mesafeyi kısa sürede bitirir. Belder-Ala’yı on beş dakika içinde yakalar. Belder-Ala at da birinciliği kaptırmamak için Kañ-Hüreñ atı engellemeye çalışır. Huraganday kara ovanın çukurluğuna iki at başa baş girerler. Kañ-Hüreñ, Belder-Ala’nın ayaklarının dördünü kırar. Kız da casusun yüzüne

kıpkırmızı olacak şekilde kamçısını vurur. Artık Kañ-Hüreñ’e ne gökteki kuş ne de arkasından yetişecek bir şey olabilir. Kañ-Hüreñ öyle bir hızlıdır ki bitiş noktasına doğru yerdeki tozları havalandıra havalandıra ilerler.

Kañ-Hüreñ, Demir-Kurlug Han’ın topraklarına girdiği zaman durur. Demir-Kurlug Han ile Demir-Oğul atlıların silüetine bakmak için uludağa tırmanırlar. Kañ-Hüreñ yeniden hareketlenir ve artık Demir Han’ın topraklarında binici kızın bağırması bin kızın bağırmasına eşit, Kañ-Hüreñ’in tozu bin atın tozuna eşit şekilde emin adımlarla hedefe doğru ilerlerler. Kañ-Hüreñ, Demir Han’ın sarayına girdiği zaman hâlâ hızı kesilmez.

Kañ-Hüreñniñ doozunu

Kañ-Hüreñ’in tozu

Muñ a’ttıñ doozunu deg şinçilig

Bin atın tozuna eşit gibi

Çorup organ çüveñ irgin.

İlerliyormuş.

Çaa, Kañ-Hüreñ Demir-Kurlug haannıñ

Tamam, Kañ-Hüreñ Demir-Kurlug Haanın

Aal-çurtupga, ordu-şilinge kiir

Yaylasının sarayına girip

Mañnap kelgen çüveñ irgin.

Koşarak gelmiş.

– Bir möörey meeñii boldu, haan katım – den

– Bir yarış benimki oldu, han kayınbabam deyip

Ekiniñ ekinge, bagaynuñ bajıng

İyinin omzuna, kötünün başına

Mögeyni kalgan Haan-Tögüldür çüveñ irgin.

Başını eğen Haan-Tögüldür’müş.

– Bir möörey seeñni bolganı ol-dur, oglum.

– Bir yarış seninki olmuştur, oğlum.

Bunu gören Haan-Tögüldür, “Birinci yarış benim oldu, ey Han babam!” der. Han da buna karşılık olarak “Ey oğul! Üç yüz altmış güreşçiyi yenip sonra da Demir-Oğul’un karşısına çıktığında onu da mağlup edersen, bil ki kızım Toylu-Buduk senin olacaktır.” Haan-Tögüldür, “Han’ın sözüne sözümüz yoktur. Gereken neyse yapacağım.” der.

Güreş Yarışlarının Başlaması

İkinci aşama olarak güreş yarışları vardır. Yarışlar Han’ın emriyle başlar. Güreş yarışlarının kısaca özeti şöyledir:

Han buyurur: Güreş yarışları başlasın! Bu yarışlar üç buçuk gün sürecek, diye ilave eder. Güreşler başlar başlamaz üç buçuk gün sürecek müsabakalar Haan-Tögüldür’ün üç yüz altmış güreşçiyi üç saat otuz dakika içinde bir yere yığmasıyla son bulur. Evet, sonunda son güreşin vakti gelir: Haan-Tögüldür ile Demir-Oğul’un güreşi!

Üş hün bir düştük deen hüreşti Haan-Tögüldür

Üç gün bir öğle vakti denilen güreşi Haan-Tögüldür

Üş şak üjen minut iştinde

Üç saat otuz dakika içinde

Üş çüs aldan mögeni

Üç yüz altmış güreşçiyi

Çangıs çerge çup kaap turgan çüveñ irgin. Bir yere yığmış imiş.

Han’ın emrini alan güreşçiler başlarlar kapışmaya. Bir ay geçmiş hâlâ güreş devam eder. Güreşçiler ikinci ayı devirdiklerinde Haan-Tögüldür rakibini birinci hamlesinde sürükler, ikinci hamlesinde Demir-Oğul’un göğsü simsiyah kararınca kadar bastırır, üçüncü hamlesinde ise rakibini kavradığı gibi göğsünün üstüne kaldırıp yere bırakır. Demir-Oğul yere düşer. Haan-Tögüldür, “Eyy!! Ölmesi mi iyi, doğması mı iyi?” der. Demir-Oğul düştüğü yerden yalvarır: “Canımı bağışla, kulun olurum, Ey Haan-Tögüldür!”. Haan-Tögüldür ise “İnsan nasıl birisini kul yapabilir ki var git sen yoluna.” der. Sonra Demir-Oğul’un elinden tutup onu yerden kaldırır, kürek kemiklerinin tozunu temizleyerek onun canını bağışlar. Demir-Oğul atının yelesini çekerek atını evine doğru doludizgin sürer.

Han Tögüldür, Han’a iki haberci gönderir. Han’a şöyle der: “Ey Han kayınbabam! Eğer siz, Toylu-Buduk güzeller güzelini verecek iseniz verin; yok vermeyecekseniz vermeyin.” Bunun üzerine Han, Haan-Tögüldür’ün kızını hak ettiğini söyler. Han, kızı ile Haan-Tögüldür’e oturacakları çadıra kadar her şeyi verir. Han’ın emriyle şenlik için her şey hazırlanır. Toylu-Buduk’un üç şenliği olur. Haan-Tögüldür ile Toylu-Buduk’un düğünleri kutlanır. Han, düğün hediyesi olarak damadına kendi atı Çiñge-Şilgi’yi armağan olarak verir.

Yarışlarla İlgili Motifler

Tuva kahramanlık destanlarında bahadırların mücadeleleri de olağanüstü bir şekilde anlatılmaktadır. Başlayan mücadele aylarca sürebilmekte, kavganın şiddetinden yerin, göğün şekli değişebilmekte, bahadırlar dizlerine kadar yere bataabilmektedirler.⁹

Çalışmamızda incelediğimiz destan gerek kahramanların üstün vasıfları gerekse atların sıra dışı özellikleriyle ayırt edici bir özelliğe sahiptir. Yarışmalardaki motiflere baktığımız zaman atlar, yardımcı kahramanlar, rakipler ve güreşler vak’a örgüsünü şekillendiren önemli unsurlardır.

Olağanüstü At

Olağanüstü atlar ve bu atların insani özellikleri vak’a örgüsü içinde önemli bir yer tutar. Kahramanlık destanlarındaki atlar konuşabilir. Örnek olarak Haan-Tögüldür’ün atı Kañ-Hüreñ at yarışında rakibine şöyle seslenmektedir:

– *Kara çerniñ kara kuyak kijiziniñ*
A’dı dört davannıg bolur be,

– Kara yerin kara bayan kişisinin
Atı dört ayaklı olur mu?

⁹ *age.*, s. 58.

Deerlerniñ Belder-Ala a’dınıñ
Davanı ses bolur be? – deeş,
Belder-Ala a’dınıñ davanınıñ dörtün
Kırgıy tep kaaş,

Göklerin Belder-Ala atının
Ayağı sekiz olur mu? diye
Belder-Ala atın ayağının dördünü
Vurup kırmış.

Tıva kahramanlık destanlarındaki atlar şekil değiştirebilen özelliklere sahiptir. Destan metninden bir örnek:

Çaa, Ergelig Kañ-Hüreñ a’dın
Oorgazı çedi kertik taagılıg
Hüreñ çavaa kaldır huuldurup,

Tamam, şefkatli Kañ-Hüreñ atı
Omurgası yedi kertik darmadağın
Kahverengi tay gibi değiştirip

Bu özellikleriyle at, sadece binek hayvanı olmaktan çıkıp kahramana yol gösteren, dara düştüğünde veya umutsuzluğa kapıldığında cesaret verip yüreklendiren, bir arkadaş, yoldaş ve en önemlisi kara gün dostu olmaktadır.

Aldatmalar

Yarışmalarda sonucu etkileyen önemli unsurlardan biri de aldatmalardır. Hileye olumsuz karakterlerin başvuracağı gibi olumlu karakterler de başvurabilir. İncelediğimiz metinde ise olumsuz karakterlerin hileye başvurdukları tespit edilmiştir. At yarışları esnasında Haan-Tögüldür’ün atına binen kızı kandırabilmek için rakipleri teklifte bulunur; fakat kız, at yarışları başlamadan önce Toylu-Buduk güzeller güzeli tarafından rakiplerin vereceği hiçbir şeyi almaması yönünde sıkıca tembihlenir. Bunun üzerine binici kız bu teklifleri geri çevirir. Böylelikle hilelerden kurtulmuş olur.

– *Çee, çigir-çimisten, boova-boorzaktan*
Çives sen be, dañgına? – dep
Belder-Ala a’ttı mungan
Şivişkin çugaalan turgan çüveñ irgin.

– Haydi, yemiş-meyveden, börek-çörekten
Yemeyecek misin güzeller güzeli? diye
Belder-Ala ata binen
Caus söylemiş.

Yardımcı Kahramanlar

Bu tipler, kahramanların engelleri aşmasında, yarışmaları kazanmasında katkı sağlarlar. Bir nevi kahramana akıl verir, yol gösterici olurlar.

Haan-Tögüldür’e yardım eden Bakıştay-Höö bu özelliklere sahiptir. Bu kişi, destanın motif yapısı içerisinde değerlendirildiği zaman yardımcı kahramanlardan birisidir. Bir başka yardımcı kahraman olarak Toylu-Buduk güzeller güzelinin yardımcısı olan kızı sayabiliriz.

Bu kız at yarışlarında Haan-Tögüldür’ün atı Kaş-Hüreñ’e binerek büyük bir yardımda bulunur.

Rakipler

Kahramanlar, yarışmalarda rakipleriyle mücadeleye girerler. Bu mücadelede rakibini yenmek, galip gelmek için her türlü zorlukları aşarlar. İncelediğimiz destanda, Haan-Tögüldür ile rakibi Demir-Ool arasında iki yarışma düzenlenir. Bu yarışmalardan birincisi at yarışıdır. At yarışından galip ayrılan Haan-Tögüldür’ün atı Kaş-Hüreñ’dir. Bu yarışmadan sonra Han’ın emriyle güreş yarışları başlar; fakat burada bir adaletsizlik vardır: Haan-Tögüldür, Demir-Ool ile güreşmeden önce üç yüz altmış güreşçiyle güreşmesi gerekmektedir. Bu güreşçileri yendikten sonra Demir-Ool ile güreşir ve galip gelir. Sonuçta Haan-Tögüldür her türlü zorluğun ve adaletsizliğin üstesinden gelerek zafere ulaşır.

Sonuç

Haan-Tögüldür destanı, Tıva kahramanlık destanları içerisinde yarışmaların ön plana çıktığı bir özelliğe sahiptir. At yarışları, güreş yarışmaları, sonucu etkileyen bir önem arz etmektedir. Yarış belirli bir hedef doğrultusunda birbirini geçmek için uğraşma, üstün gelmek için çalışma olduğundan gerek at yarışlarında gerekse güreş müsabakalarında bir yarış kültürü oluşur. Yarışmacıların yarış için kullandığı araçlardan tutun yarış adetlerine kadar her şey bu kültür dâhilindedir. Özellikle at yarışlarında atlar, atların en az kahramanlar kadar sahip olduğu vasıflar, önemlidir. Yarışta her zaman adaletli olmak birinci planda olmalıdır; fakat bu her zaman böyle olmaz. Yarışın doğası gereği başarıya hırsı, galibiyet arzusu veya ödül yarışmacıların adalet olgusundan uzaklaştırıp farklı yollar aramasına neden olur. Kazanma hırsına yenik düşen yarışmacılar bazen hileye başvurabilirler. Bütün bunlar yarışın doğası içinde değerlendirilmelidir.

Kaynaklar

Aça, Mehmet, Metin Ergun, *Tıva Kahramanlık Destanları I*, Akçağ Yayınları, Ankara 2004.

Aça, Mehmet, Metin Ergun, *Tıva Kahramanlık Destanları II*, Akçağ Yayınları, Ankara 2005.

Aça, Mehmet, *Tıva Halk Masalları*, Kömen Yayınları, Konya 2007.

Arçın, Salih Mehmet, *Tıvaca Bir Destan: Haan-Tögüldür (Giriş-Metin-Aktarma-Dizin)*, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Dili Bilim Dalı Basılmamış yüksek lisans tezi, İstanbul 2009.

Baysklan, S. M., *Poetika Tuvinskogo Geroiçeşkogo Eposa*, Kızıl 1987.

Çançi-Çöö, *Demir-Şilgi A'ttıg Tevene-Möge: Tıva Tooldar*, Tuvanıñ Nom Ündürer Çeri, Kızıl 1972.

Dorlig, Ts., Ölgıy B. Dadar-Ool, *Tıva-Mool Slovar'* Kızıl 1994.

Grebnev, L. V., *Tuvinskiy Geroiçeşkiy Epos*, Kızıl 1960.

Ölmez, Mehmet, *Tuwinischer Wortschatz mit alttürkischen und mongolischen Parallelen / Tuvacanın Sözcükleri, Eski Türkçe ve Moğolca Denklemleri* (VdSUA), Wiesbaden 2007.

Tenişev, E. R. (neşreden), *Tuvinsko-Russkiy Slovar'*, Moskva 1968.